

ALGAJA TEEJUHT VÄLITÖÖDE JUURDE

Folkloristlikud välitööd. Madis Arukask, Tiiu Jaago, Risto Järv, Merili Metsvahi, Maili Pilt, Elo-Hanna Seljamaa, Pihla Maria Siim, Ergo-Hart Västrik. Koostanud Merili Metsvahi. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2017. 358 lk.

Miks minna välitöödele ning mis saab materjalist hiljem, on esimesed küsimused, mida endale allikmaterjali otsinguile minnes esitama peab ja millest lähtub kogu järgnev tegevus. Materjali kogumine ja kasutamine on orgaaniline osa folkloristlikust teadustööst: tänapäevase ainese kogumine aitab mõista vanemat pärimuskihti ning varasemalt

kogutu läbitöötamine selgitab omakorda uuema pärimuskihi tekkepõhja. „Kogumine”, „välitööd”, „ekspeditsioon” – nimetatagu rahvaluule kogumisretke kuidas tahes, selle vormi ja sisusse tuleb suhtuda ühtviisi tähelepanelikult ja ülesanne võib osutuda keerulisemaks, kui algul arvatud. Lisaks teaduslikule tegevusele on välitööd paljuski seotud emotsioonidega, sel põhjusel on ka praegust arvustust täiendatud omapoolsete kogemuslugudega.

Õpik „Folkloristlikud välitööd” sisaldab 18 peatükki. Õpiku autoriteks on Tartu Ülikooli folkloristid Madis Arukask, Tiiu Jaago, Risto Järv, Merili Metsvahi, Maili Pilt, Pihla Maria Siim,

Elo-Hanna Seljamaa ja Ergo-Hart Västrik. Vahetekstide koostajateks on veel 11 folkloristi erinevatest institutsioonidest ja riikidest.

Õpik valmis Tartu Ülikooli kultuuri-teaduste ja kunstide instituudi eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna töötajate rohkem kui kahe aasta vältel toimunud ühiste arutelude tulemusena (lk 8). Kõikidel autoritel on pikaajaline kogemus nii koguja kui ka teadlasena. Mahult üsnagi koguka õpiku koostaja Merili Metsvahi pälvis 2017. aastal Eesti Vabariigi presidendi rahvaluule kogumispreamia Tartu Ülikooli tudengite folkloristlike välitööde kursuste juhendajana korrastatud materjalide ülevõtte eest Eesti Rahvaluule Arhiivi aastatel 2001–2016. Kogemus nii koguja kui ka õppejõuna paistab õpikust selgelt silma, sest mõeldud on väga paljudele detailidele.

Enne „Folkloristlike välitööde” ilmumist oli välitööde alal üheks viimase aja põhilisemaks õpikuks ja käsiraamatuks Anu Korbi „Venemaal rahvuskaaslasti käsitlemas. Folkloristliku välitöö metoodilisi aspekte”.¹

Koostaja sõnul on „Folkloristlikud välitööd” ennekõike mõeldud folkloristika ning naaberdistsipliinide üliõpilastele, kuid ka kõigile neile, „kes soovivad talletada, mõtestada ja analüüsida rahvaluulet” (lk 7). Eeldatav sihtauditoorium on seega üsna mitmekesine ning kogumise ja materjali arhiveerimise nüansse kõigile ühtmoodi arusaadavalt tutvustada keerukas.

Nagu Benjamin Britteni tuntud orkestripala *Young Persons' Guide to the Orchestra* puhul, on õpikus ükshaaval läbi käidud erinevad välitööde toimumist ning tulemusi ühel või teisel viisil mõjutavad teemad, et kokkuvõttes kõlaks „orkester” (folklorist-väli-informant²) võimalikult harmooniliselt, või

vähemalt dissonantse maandades ning neid ette näha püüdes.

Mida on autorid soovinud välitööde juures rõhutada, mida oluliseks on peetud? Raamatu üldisteks eesmärkideks on tutvustada välitöödega seotud põhilisi mõisteid ja Eesti välitööde ajalugu ning osutada praktilistele teadmistele erinevate välitöömeetodite ja -viiside kohta (lk 8). Õpik on üles ehitatud neljaosalisena. Esimeses osas on keskendatud rahvaluule kogumise ajaloolisele tähtsusele ja muutustele kogumise algusajast tänapäevani ning käsitletakse *välja* mõistet ja selle piiritlemist. Teine osa lahkab välitöödeks valmistumist ja kogumisel kogetu dokumenteerimist, tehnika kasutamist, aga ka ohte helisalvestamisel ja intervjuerimisel. Kolmas osa vaatleb uurija ja uuritavate, oma ja võõra suhteid, uurimiseetikat ja refleksiivsust, samuti uurija enda kehalisi kogemusi välitööde jooksul. Puudutatud on teemasid, nagu informantidega kontakti loomine ja selle hoidmine, seejuures antakse hulk praktilisi osutusi rollijaotusele ja esile kerkida võivatele probleemidele.

Viimane, neljas osa koondab juhendeid ja näpunäiteid välitöömaterjalide vormistamise kohta, käsitledes arhiveerimise olulisust materjali säilitamisel ning standardeid peamiselt Eesti Rahvaluule Arhiivis, kuid ka teistes arhiivides, konkreetsel juhul Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis. Põgusalt on viidatud ka Eesti Rahva Muuseumile (lk 304, 344) ning Rahvusarhiivile (nt lk 333–334). Lk 7 osutatust, kus Eesti Rahvaluule Arhiivis hoitavale vanemale materjalile ja selle põhjal tegemist ootavale mahukale uurimistööle viitamiselt minnakse üle lausega „ent folkloor ei ole ainult minevikuline”, võib teemakaugemale lugejale jääda ekslik mulje, nagu oleks ERA-s vaid vanem pärimus ning tänapäevast

pelgalt vahendajat (lk 236). Selleks on kogumisel tekkivad seosed kaastöölise ja koguja vahel minu meelest liiga kompleksed (vt ka lk 252). Õpiku autorid on kaastöölise tähistamiseks soovitanudki mitmeid termineid (lk 236).

¹ A. Korb, Venemaal rahvuskaaslasti käsitlemas. Folkloristliku välitöö metoodilisi aspekte. (Studia ethnologica et folkloristica Tartuensia 9.) Tartu: TÜ Kirjastus, 2005.

² Siinkohal pean tegema märkuse, et isiklikult minu jaoks kehtib tasand „informant” = „kaastöölise”, ning „informant” ei märgi

folkloori justkui ei kogutagi. Folklooriarhiivid üle maailma on siiski elavad teadmuskeskused ja nüüdisaegse (neti)-folkloori talletamine on võrdväärselt oluline varasema pärimuse säilitamise kõrval.

Teoreetilised peatükid on vaheldatud illustratiivsete kogemuslugude ja välitöökirjelduste katketega. Väiksemas kirjas esiletõstete puhul ei ole siiski alati aru saada, kas tegu on konkreetse peatüki autoripoolse rõhutusega või tsitaadiga kelleltki teiselt. Väikeste toimetustelike lapsuste hulka lähevad puuduvad viited mõnede illustratiivsete esiletõstetete all (nt lk 144).

Mitmete peatükkide juures viidatakse küsitlaja ning intervjueeritava õigustele ning vastavatele seadustele, millega on välitöid ja arhiveerimist silmas pidades kindlasti kasulik tutvuda, seda eriti huvilistel või teiste erialade esindajatel. Selles kontekstis on oluliseks näiteks lastelt folkloori kogumise eripärad tänapäeval. Mitmel korral on välja toodud probleemid, mis kerkivad välitöödel üles koostöös kogukonna või asutusega (lk 309–312, 326–331).

Õpikus ei käsitleta kirjalikke küsitluslehti, fotovõistlusi ega muid kogumisviise, mis pole seotud vahetute kohtumistega. Siiski on koostatud, taas tänapäevast kogumist silmas pidades, oluline peatükk „Välitööd internetis” ning esitatud kogemuslugu „Intervjuerimine Skype’i teel”. Need välitööd ei tegele samuti vahetu kohtumisega, kuid on siiski välitööd ja nõuavad oma spetsiifilist lähenemist.

Põgusalt käsitletakse kogumise ja intervjuude näilisi ebaõnnestumisi, mida folkloristikas võib võtta ka kui positiivset kogemust. Mäletan enda õpingute ajast lihtsat tõde, et „ei” on folkloristikas jaatav vastus. Kuid tuleb osata näha, mis on sellise vastuse kontekst ja taust. Niisamuti ei tasu karta ootamatuid suunamuutusi plaanitud tegevustes või peljata vastu võtta otsust kuulnud-nähtut hoopiski mitte salvestada. Lisaks kõlab õpikus kogumise üks põhitõdedest, et kõike ei jõua koguda niikuinii (nt lk 328).

Pean oluliseks, et teooria ja praktiliste õpetuste kõrval kajastatakse õpikus emotsioone kui välitööde tähtsat osa, samuti tervislikku aspekti ehk välitööde vaimset ja füüsilist mõju kogujale ning emotsioonide tasakaalumängu indiviidi- ja uurijaposisiooni vahel. Välitööd on tõepoolest füüsiline kogemus ning sügavalt puudutav elamus: nii kogumismatkadel läbitehtu kui ka olmelised tingimused mõjuvad kehale ja vaimule. Et välitööde läbiviimine võib olla kurnav just vaimse surve ja füüsilise pingutuse tõttu ning kogetu võib lõppkokkuvõttes kujuneda uurimistööle takistuseks, on olnud juhust ka endal läbi elada. Oma kogemuse põhjal võin öelda, et mõningast distantseerumist informantidest ja kogutud materjalist ei tasu häbeneda, kui see tundub tervise hoidmiseks oluline. Välitöid tehes (ja ka hiljem) on tähtis meenutada endale puhkuse vajalikkust!

Kahtlemata pole kerge tajuda ega adekvaatselt reageerida nii kaasvestleja kui ka lõpuks isendagi tunnete ning osata intuiitiivselt üle saada rasketest hetkedest intervjueeritavaga. Üks emotsionaalselt rabav elamus õpetas mulle tudengina, et surmakultuurist, mis võib erinevate inimeste puhul olla küsitlemiseks üsna keerukas teema, saab rääkida ka siis, kui esmahetkel jääb mulje, et see on täiesti välistatud. Osaledes vabatahtlikuna TÜ rahvaluule õppetooli korraldatud välitööde praktikumil Setumaal, külastasin saatuse tahtel järjestikku suisa kolme naist, kes eri aegadel lähiminekus oma abikaasa matnuna reageerisid kaotusele keset vestlust ühtviisi ootamatult ja valuliselt. Surmaga seotud uskumused ja kombestik ei jäänud kõrvale ühelgi juhul. Vastupidi, valuliste emotsioonide pehmendajaks oli toona mulle endalegi üllatuseks pöördumine otseselt surma ja matustega seotud küsimuste juurde. Intuiitiivne käitumine väljal on oluline, rõhutatakse õpikuskki erinevate välitöötsituatsioonide kirjeldustes.

Samuti on tänuväärsest toodud mitmeid kogemuslugusid erinevates kultuurikontekstides kogumisest ja nüüdseks üha tavapärasemaks muutuvatest

mitmepaiksetest välitöödest. Kuigi põgusalt viidatakse tõlgi ja tõlke vahendusel või puudusel tekkida võivatele probleemidele (nt lk 235 ja kogemuslugu lk 277–279), tahaksin omalt poolt rõhutada, et eri kultuuride ja keelte sees kogudes on lisaks kõigele muule oluline olla teadlik ka keeleväsimusest, mis kogumisel paratamatult tekib. Kogusin seda 15 aastat tagasi Iirimaa folkloori- ja etnoloogiaõpingute käigus Clare'i maakonnas toimunud välitöödel ning sellele järgnenud õppeotstarbelise arhiivinimestiku koostamise vältel. Erinevalt mu inglise, ja osaliselt iiri keelt valdavatest kaastudengitest ei suutnud mina ühtlasel tasemel jälgida mitme tunni pikkuseid vestluseid. Hiljem nimestiku tarbeks helilinti lõpmatuseni edasi-tagasi kerides tekkis juba kartus, et enne kulub lindile auk sisse, kui suudan iiri aktsendiga räägitud sõnad dešifreerida. Suutsin siiski, ja lint jäi ka terveks. Mitmel puhul on lihtsam välitöid läbi viia ning kogutud ainet korrastada mitmekesi.

Õpiku põhjalikkus kajastub veel mitmetes küsitluskavade ja arhiivinimestike näidetes ning peatükkidele lisatud eriilmelistes harjutusülesannetes, mis kindlasti panevad lugeja süüvima kogumise sisulistesse aspektidesse. Lisaks seletab õpik lahti laia valiku mõisteid. Ühtlasi pakutakse arvestataval hulgal viiteid temaatilisele ja erialasele kodu- ja välismaisele kirjandusele, mida on mälu värskendamiseks või lisaallikate leidmiseks hea kiigata kogenumalgi välitöölisel, kuid on vältimatuks lugemisvaraks algajale.

Kas õpik täidab endale võetud eesmärgi? Ehkki erinevate teadurite kirjutatud, on õpiku tekst sidus ja kergelt jälgitav, tihendatud paljude ristviide-

tega teistele asjakohastele alapeatükidele ning avab välitöid nii sisulisest, vormilisest kui ka praktilisest küljest. Samal ajal esineb erinevates peatükkides mõnevõrra küsitavaid kordusi: samu mõisteid on seletatud mõningate variatsioonidega (nt *väli*, *välitööpäevik*, *tehnik* *kasutamise*, *märkmete tegemine*, *(osalus)vaatlus* – eriti II osa esimestes peatükkides), ehkki neid oleks saanud esitada kompaktsemalt ja sisult sarnase kordamist vältides. Teisalt on arusaadav, miks selline valik on langetatud: mõisteid ja tegevusi on tahetud lahata võimalikult mitmekülselt ja püütud ammendavalt ennetada küsimusi, mis algajal välitöötegijal võivad tekkida, pakkudes mõtteainet nii välitööde ettevalmistamiseks kui ka ekspeditsioonil ilmnevate situatsioonide lahendamiseks. Välitööd on oma olemuselt väga mitmetahulised ja nõuavad eriplaanilist lähenemist, siiski tuleks konkreetsus seletuse juures pigem kasuks.

„Folkloristlikud välitööd” on laia haardega süvitsi ettevalmistatud ja koostatud käsiraamat, mis valmistab nii teoreetiliste õpetuste kui ka praktiliste kogemuslugude kaudu huvilist või tudengit ette mitte ainult välitöödeks Eestis, vaid mujalgi maailmas. Nagu õpikus rõhutatakse, tuleb folklorist välitöödelt reeglina tagasi teistsuguse inimesena, sest kogumistöödel osalemine muudab inimest. Järjekordne põhitöde, mida tasub kogumist silmas pidades uuesti tsiteerida, on: „Rahvaluule ei kao ega lõpe, seda on alati rohkem, kui me eales talletada ja uurida suudame” (lk 22). Igal juhul on välitööde teoreetilise-praktilised käsitlused saanud mahuka ja olulise lisa.

AVE GORŠIČ